

Uitgaven- en kosteneffect van een koerswijziging in het natuurbeleid van LNV

Drs. A. Boers
Drs. J. Luijt

Projectcode 20185

September 2005

Rapport 6.05.20

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Uitgaven- en kosteneffect van een koerswijziging in het natuurbeleid van LNV
Boers, A en J. Luijt
Den Haag, LEI, 2005
Rapport 6.05.20; ISBN 90-8615-024-1; Prijs €13 (inclusief 6% BTW)
52 p., fig., tab., bijl.

In 2004 is in het natuurbeleid van het Ministerie van LNV een koerswijziging opgetreden. Voor de realisatie van de (restant-)taakstelling van de Ecologische Hoofd Structuur wordt nu een zwaarder accent gelegd bij particulier en agrarisch natuurbeheer (PA-NB), zodat er minder landbouwgronden hoeven te worden aangekocht. Financieel betekent dit lagere kosten van eigen verwerving, inrichting en beheer door terreinbeherende organisaties, en hogere vergoedingen voor PA-NB. Onduidelijkheid is of, en zo ja in welke mate, deze wijziging voor LNV tot kostenbesparing leidt, direct en op langere termijn. Een methode is ontwikkeld waarmee de diverse kosten op vergelijkbare wijze kunnen worden berekend, waarmee vervolgens het financiële effect wordt vastgesteld.

In 2004 a change of course occurred in the nature policy of the Ministry of Agriculture (LNV). A greater emphasis is now being placed, for the realisation of the remaining EHS [National Ecological Network] tasks, on private and agricultural nature conservation (PA-NC), so that less agricultural land needs to be bought up. In financial terms this means that LNV will spend less on own acquisitions, landscaping and management by some 'nature area managing bodies', and more on PA-NC. It is not clear whether and, if so, to what extent, this change will lead to cost savings, both immediately and in the longer term. A method has been developed to measure these, by which the costs of different policies can be calculated in a comparable manner, thus enabling the financial effects for LNV to be established.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie.lei@wur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie.lei@wur.nl

© LEI, 2005

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
Summary	11
1. Inleiding	13
1.1 Aanleiding	13
1.2 Doel	13
1.3 Afbakening en raakvlakken	14
1.4 Leeswijzer	14
2. Uitgangspunten voor de berekeningen	16
2.1 Uitgaven en kosten voor LNV	16
2.2 Kosten bij verwerving van gronden	17
2.2.1 Aankoopkosten grond en afwaardering naar natuurwaarde	17
2.2.2 Aankoopkosten grond en resterende natuurwaarde	17
2.2.3 Inrichtingskosten grond	17
2.2.4 Beheerskosten grond	18
2.3 Kosten van particulier en agrarisch natuurbeheer	18
2.3.1 Subsidie functieverandering (particulier natuurbeheer)	18
2.3.2 Subsidieinrichting (SN en SAN)	18
2.3.3 Subsidiebeheer (SN en SAN)	19
2.4 Regionaal verschillende verwervingsprijzen en compensatiebedragen	19
2.5 Tijdhorizon natuurbestemming en rentevoet	20
3. Inhoud van de koerswijziging	22
3.1 Verschuiving natuurbeleid in hectares	22
3.2 Invulling in de tijd	23
4. Uitgaven- en kosteneffect van de koerswijziging	24
4.1 Uitgaveneffect: van nominale naar reële bedragen	24
4.2 Kosteneffect	28
4.2.1 Kostenonderdelen	28
4.2.1.1 Subsidie functieverandering (SN)	28
4.2.1.2 Subsidie inrichting	28
4.2.1.3 Subsidie particulier beheer (jaarlijks)	28
4.2.1.4 Subsidie agrarisch beheer (jaarlijks)	29

	Blz.
4.2.1.5 Subsidie beheer van door LNV aangekochte gronden (jaarlijks)	29
4.2.2 Kosteneffect: een totaal overzicht	29
5. Conclusies	34
5.1. Koerswijziging in hectares	34
5.2. Uitgaveneffect	34
5.3. Kosteneffect	35
5.4. Overige gehanteerde uitgangspunten	35
5.5. Wijziging van financieringswijze bij verwerving ten behoeve van particuliere natuurbeschermingsorganisaties	36
5.6. Toekomstige uitgaven bij volledige realisatie van de EHS	37
5.7. Besluit	38
Literatuur	39
Lijst van afkortingen	41
Bijlagen	43
1. Gewijzigde financiering van grondverwerving voor de EHS bij doorlevering aan Natuurmonumenten en Provinciale Landschappen	43
2. Toekomstige uitgaven door LNV bij volledige realisatie van de EHS	48

Woord vooraf

In opdracht van het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) heeft het LEI onderzoek gedaan naar de financiële gevolgen voor het Ministerie van LNV van de koerswijziging van het natuurbeleid welke in 2004 is ingezet. De koerswijziging houdt in dat er bij de realisatie van de Ecologische Hoofd Structuur minder landbouwgronden worden aangekocht door het Ministerie van LNV, wat wordt gecompenseerd door meer particulier en agrarisch natuurbeheer. Voor de vaststelling van het kosteneffect van deze verschuiving (koerswijziging) zijn de jaarlijkse kosten en alle toekomstig geplande uitgaven van zowel de verwervingsvariant als de particulier natuurbeheervariant berekend.

Methode en resultaten van het onderzoek werden voorgelegd aan de begeleidingsgroep 'Natuur en Economie' (MNP) en voorts nogmaals doorgenomen met Louis Slangen (Leerstoelgroep Agrarische Economie en Plattelandsbeleid, Wageningen UR), die als referentie optrad.

Vanuit de opdrachtgever, het Milieu- en Natuurplanbureau, heeft Tanja de Koeijer het project gestuurd. En voor de opdrachtnemer, het LEI, hebben Aad Boers en Jan Luijt het onderzoek uitgevoerd.

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse
Algemeen Directeur LEI B.V.

Samenvatting

De uitgaven voor natuur en landschap die het Ministerie van LNV doet, hebben betrekking op de onderdelen verwerving, inrichting en beheer. Het natuurbeleid kent een aantal hoofdvormen waarin LNV als financier optreedt. Allereerst is er de eigen verwerving van (landbouw)gronden door DLG die daarna als natuurgebied worden ingericht en in beheer worden gegeven (inclusief bijbehorende vergoeding) aan Staatsbosbeheer en particuliere terreinbeherende organisaties. Daarnaast maakt LNV door subsidiëring natuurbeheer mogelijk door particulieren en agrariërs; na realisatie is er sprake van respectievelijk particulier en agrarisch natuurbeheer. Particulieren worden via de subsidie functieverandering gecompenseerd voor de waardedaling van het vermogen, omdat de (voormalige) landbouwgronden blijvend de hoofdfunctie natuur krijgen.

Aanleiding voor het onderzoek is de recente koerswijziging van het natuurbeleid. Voor de realisatie van de restanttaakstelling van de Ecologische Hoofd Structuur (EHS) wordt een zwaarder accent gelegd bij particulier en agrarisch natuurbeheer, zodat er minder landbouwgronden ten behoeve van natuurontwikkeling behoeven te worden aangekocht. De vraag die met dit onderzoek moest worden beantwoord (onderdeel Natuurbalans 2005: thema geldstromen voor natuur) was of, en zo ja in welke mate, dit voor LNV tot besparingen op korte en lange termijn zal leiden. De koerswijziging is 30.740 ha groot bij een oorspronkelijk geplande areaalverwerving van 159.300 ha; aangenomen is dat dit te verschuiven areaal gelijkmatig over de jaren wordt verdeeld, zodat in de periode 2004 tot en met 2017 (einde EHS-periode) elk jaar 2.200 ha verschuift van DLG-verwerving en doorlevering aan NB-organisaties (SBB (50%) en Natuurmonumenten/Provinciale Landschappen (50%)) naar particulier (75%) en agrarisch natuurbeheer (25%).

In de LNV-begroting en de subsidieregelingen SN en SAN is voor 2004 vastgesteld welke uitgaven worden verricht voor de onderscheiden vormen van natuurbeleid nu en in de toekomst. Voor de lange termijn is een planningsperiode gekozen van 50 jaar (2053) waarmee de volledige periode wordt gedekt waarin LNV uitgaven doet - in de vorm van 30 jaartermijnen van annuïteitenlening van het Groenfonds - voor enerzijds eigen grondverwerving en anderzijds compensatie waardedaling wegens functieverandering van particuliere gronden. Voor de laatste 'jaarschijf' 2017 eindigt de 30-jaarperiode met 2046 als laatste jaar.

De uitgaven voor verwerving (direct en via 'aflossing'), inrichting en beheer aan de diverse groepen natuurbeheerders zijn voor de toekomstige jaren begroot in lopende euro's van die jaren. Vanuit het basisjaar 2004 zijn de huidige bedragen geïndexeerd met een verwacht inflatiepercentage. Vervolgens zijn alle toekomstige nominale uitgaven uitgedrukt in het prijspeil 2004, zodat optelling van gelijksoortige (reële) bedragen uit verschillende jaren mogelijk is. Het effect van de doorgevoerde koerswijziging is dat aan het eind van de EHS-periode (2017) de besparing voor LNV is opgelopen tot €0,8 mld. (prijspeil 2004). De rekening hiervoor wordt zichtbaar in de periode die hierop volgt. Van de besparing resteert in 2053 uiteindelijk nog 'slechts' een kwart miljard euro (prijspeil 2004); dit is circa

4% van de geplande natuuruitgaven in dezelfde periode. Het bespaarde bedrag is globaal gelijk aan het vermogensnadeel dat LNV heeft wegens het niet in eigendom hebben van de natuurgronden. Met de koerswijziging speelt LNV over een periode van 50 jaar gemeten dus globaal quitte, als rekening wordt gehouden met het gemis van de niet-aangekochte gronden. Op nog langere termijn is het effect van de koerswijziging financieel gezien ongunstig, omdat de jaarlijkse beheersuitgaven - met name voor agrarisch natuurbeheer - al na 2046 groter zullen zijn dan zonder koerswijziging. De aanvankelijke financiële besparing is aan het eind van deze eeuw geheel verbruikt door de relatief hogere beheerskosten bij agrarisch natuurbeheer.

Naast genoemde uitgavenbenadering is ook een kostenbenadering uitgewerkt. Hiervoor zijn de kosten van elke vorm van natuurbeleid vastgesteld. Voor een belangrijk deel zijn deze ontleend aan de uitgaven. De tijdhorizon is bij de kostenbenadering oneindig; de kosten worden uitgedrukt op jaarbasis. Kosten vormen een maatstaf die het beslag aangeeft - in huidige koopkracht gemeten - dat wordt gelegd op middelen, onafhankelijk van de tijdstippen waarop uitgaven worden verricht. Dit beslag op middelen doet zich voor in alle toekomstige jaren (oneindige reeks). In deze kostenbenadering is ook de feitelijke situatie van de eigendomstitel evenals de vermogenskosten van de verwerving en herinrichting van de terreinen verwerkt. Voor LNV lopen de kosten (verwerving, inrichting en beheer) per ha uiteen per beheerder: terreinbeherende organisaties (€1.750), particulieren (€1.470) en agrariërs (€800). Met de koerswijziging dalen de kosten met een kwart (€449 per ha).

Qua type natuurontwikkeling mag er een overeenkomst worden verondersteld tussen beheer op door LNV verworven gronden met het beheer door particulieren. Bij beide is de hoofdfunctie van de grond natuur. Bij agrarisch natuurbeheer daarentegen staat de uitoefening van agrarische activiteiten voorop, de (secondaire) gestelde natuureisen worden gerealiseerd door reglementering en beperkingen te stellen aan het primaire doel. Mogelijke verschillen in realiseerbare natuurwaarden maken evenwel geen deel uit van deze analyse.

Summary

Effect on expenditure and costs of a change of course in the nature policy of the Ministry of Agriculture

The Ministry of Agriculture's expenditure on nature and landscape relates to the components of acquisition, development and management. There are a number of primary forms of nature policy in which the Ministry of Agriculture acts as a financier. Firstly, there is the acquisition of agricultural and other land by the DLG [Rural Areas Department] itself. This land is subsequently developed as nature reserves and handed over (accompanied by a subsidy) to the National Forest Service and private site-managing organisations to manage. The Ministry also facilitates nature conservation by private individuals and farmers through subsidies; this is referred to after realisation as private and agricultural nature conservation, respectively. Private individuals are compensated through the land-use change subsidy for the fall in value of the capital, because the former farmland is permanently zoned for nature as its principal use.

The reason for the study is the recent change of course of nature policy. For the realisation of the remaining tasks of the Global Ecological Structure (EHS), a greater emphasis is being placed on private and agricultural nature conservation, so that less agricultural land needs to be purchased for nature development. The question that had to be answered with this study (part of the Nature Balance Sheet 2005: theme of money flows for nature) was whether and, if so, to what extent, this will lead to savings for the Ministry of Agriculture in the short and long term.

The change in course affects an area of 30,740 ha, as against an originally planned area for acquisition of 159,300 ha; it is assumed that the change will be spread evenly over the years, so that in the period from 2004 to 2017 (end of EHS period) 2,200 ha will pass each year from DLG acquisition and handing over to nature conservation organisations (National Forest Service (50%) and Society for the Preservation of Nature/provincial landscape bodies (50%)) to private (75%) and agricultural nature conservation (25%).

The Ministry of Agriculture budget and the subsidy arrangements for SN [Subsidy Arrangement for Nature Conservation] and SAN [Subsidy Arrangement for Agricultural Nature Conservation] for 2004 lay down what expenditure is to be devoted to the different forms of nature policy both now and in the future. A planning period of 50 years (2053) has been chosen for the long term, covering the whole period in which the Ministry of Agriculture spends money - in the form of 30 annual instalments from the annuity loan of the Green Fund - both on its own land acquisition and on compensation for the fall in value occasioned by the change in use of private land. Starting from the last 'annual tranche' of 2017, the 30-year period will end in 2046 as the final year.

The expenditure on acquisition (direct and through 'redemption'), development and management for the various groups of nature conservers have been estimated for the future years in the current euros of those years. The present amounts have been indexed with an expected inflation percentage from the base year of 2004. All the future nominal expendi-

tures are then expressed in terms of the price level of 2004 in order to permit the summing of equivalent real figures from different years.

The effect of the change of course is that the saving for the Ministry will have risen to €800 million at the end of the EHS period (2017) (price level of 2004). The account for this will be presented in the following period. 'Only' €250 million (price level of 2004) of the saving will ultimately remain in 2053; this is 4% of the planned expenditure in the same period. The overall amount saved is equal to the loss of capital that the Ministry of Agriculture will suffer through not owning the nature reserves. With the change of course, the Ministry of Agriculture will therefore break even, measured over a period of 50 years, if allowance is made for the loss of the unpurchased land. In the still longer term, the effect of the change of course is financially disadvantageous, because the annual expenditure on management - particularly for agricultural nature conservation - will already be greater after 2046 than without a change of course. The initial financial saving will have been wholly swallowed up at the end of this century by the relatively higher management costs of agricultural nature conservation.

Besides the above expenditure approximation, a cost approximation has also been worked out. For this, the costs of each form of nature policy were established. These were largely derived from the expenditures. The time horizon for the cost approximation is infinite; the costs are expressed on an annual basis. Costs form a measure for the burden - expressed in current purchasing power - placed on resources, independently of the dates on which expenditure is incurred. This burden is placed on resources in all future years (infinite series). The current situation relating to the ownership title and the capital costs of acquisition and redevelopment of the sites was also incorporated into this cost approximation. For the Ministry of Agriculture, the costs (acquisition, development and management) per ha vary according to the manager of the land: land-managing organisations (€1,750), private individuals (€1,470) and farmers (€800). With the change of course, the costs fall by a quarter (€149 per ha).

As far as the type of nature development is concerned, a correspondence may be assumed between the management of lands acquired by the Ministry and the management by private individuals. With both, the principal use of the land is for nature. With agricultural nature conservation, on the other hand, the carrying on of agricultural activities is foremost, with the imposed, secondary, nature requirements being realised through regulation and imposing limits on the primary goal. However, possible differences in achievable nature values do not form part of this analysis.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De Natuurbalans van 2003 constateert in paragraaf 3.3 dat:

'Overheden, bedrijven en particulieren diverse uitgaven doen voor verwerving, inrichting en beheer van natuurgebieden, natuurbeschermingsmaatregelen, agrarisch natuurbeheer en natuureducatie. Deze uitgaven worden echter niet systematisch en van jaar tot jaar bijgehouden. Een systematische registratie ontbreekt, evenals heldere gegevens over de afbakening en toedeling van de uitgaven.'

En even verder:

'Er zijn onzekerheden over de verwerving van gronden en over de toerekening van apparaatskosten.'

Het gevolg is dat er geen goed zicht is op de kosten van het natuurbeleid en van wijzigingen daarin.

Recent is er een koerswijziging van het natuurbeleid opgetreden, met dien verstande dat het accent zwaarder bij particulier en agrarisch natuurbeheer wordt gelegd en er tegelijk minder landbouwgronden ten behoeve van natuurontwikkeling worden aangekocht. Onduidelijk is of, en zo ja in welke mate, dit voor het Ministerie van LNV tot een kostenbesparing leidt. Om dit te kunnen bepalen is allereerst inzicht nodig in de wijze waarop deze kosten (grond-, inrichtings- en beheerskosten) berekend dienen te worden.

Bedoeld vraagstuk is ook aan de orde gesteld in het project Natuurkosten (Boone et al., 2003; Leneman, 2003). Dit project richtte zich evenwel op het meten en berekenen van natuurkosten in het algemeen. En geeft dan ook geen direct toepasbare handleiding voor het berekenen van het kosteneffect (voor het Ministerie van LNV) van eerdergenoemde koerswijziging. Wel is waar mogelijk gebruikgemaakt van in het project Natuurkosten verkregen inzichten.

1.2 Doel

Het doel is tweeledig. Eerst dient een methode te worden ontwikkeld waarmee op vergelijkbare wijze de kosten van diverse vormen van het natuurbeleid kunnen worden berekend. Vervolgens dient het kosteneffect van de recente koerswijziging in het natuurbeleid daadwerkelijk te worden berekend. De drie te vergelijken vormen van het natuurbeleid zijn:

1. het aankopen van landbouwgronden door de Dienst Landelijk Gebied (DLG), waarna die opnieuw worden ingericht en in beheer gegeven (inclusief bijbehorende vergoeding voor het dagelijkse beheer) bij Staatsbosbeheer of een andere terrein beherende organisatie;
2. de subsidiëring van het natuurbeheer door particulieren (landgoedeigenaren, agrariërs, enzovoort). Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen het beheer van terreinen met de hoofdfunctie natuur (SN) en met hoofdfunctie landbouw (SAN);
  - a. de hoofdfunctie natuur wordt via de subsidie functieverandering gerealiseerd op (voormalige) landbouwgronden. De subsidie bestaat uit een compensatie voor de waardedaling van het vermogen vanwege de bestemmingswijziging, een vergoeding om het terrein opnieuw in te richten en een vergoeding voor het dagelijks beheer na de herinrichting. Na de realisatie van een en ander is er sprake van 'particulier natuurbeheer';
  - b. het geven van een vergoeding voor het dagelijks beheer van natuur op gronden die de bestemming landbouw hebben en houden. Deze vorm is bekend onder de naam 'agrarisch natuurbeheer'.

Alhoewel het onderzoek in de eerste plaats is gericht op het bepalen van het kosteneffect van de recente koerswijziging in het natuurbeleid, wordt in de berekeningen ook het uitgaveneffect weergegeven.

1.3 Afbakening en raakvlakken

Het onderzoek beperkt zich tot de kosten van het natuurbeleid van het Ministerie van LNV. Andere actoren die kosten maken voor natuurbehoud en -ontwikkeling, zoals andere Ministeries, provincies, gemeenten, enzovoort blijven buiten beschouwing. Ook wordt geen aandacht besteed aan het vergelijken van de kosten waar de diverse terreinbeherende organisaties en particulieren (waaronder agrariërs) mee te maken hebben.

Uitgegaan wordt van officiële begrotingscijfers van het Ministerie van LNV. Dit cijfermateriaal staat toe de diverse vormen van het natuurbeleid te vergelijken. De cijfers worden niet alleen gebruikt ter verduidelijking van de gepresenteerde werkwijze, maar dienen ook om het kosteneffect van de recente koerswijziging in kwantitatieve zin te bepalen.

Dit project heeft voor wat betreft de (LNV-)apparaat- of transactiekosten raakvlakken met het MNP-project (*Transactie*)kostenbesparing voor particulieren en overheid door alternatieve institutionele arrangementen voor natuurbeheer. Verder zijn er raakvlakken met het MNP-project *Opsplitsing uitgaven voor natuur en landschap in afzonderlijke posten verwerving, inrichting en beheer* (Bos et al., 2005).

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft de methode waarmee het uitgaven- en kosteneffect van de recente koerswijziging in het natuurbeleid van het Ministerie van LNV kan worden bepaald. De

inhoud van koerswijziging zelf, de areaalverschuivingen tussen de diverse vormen van het natuurbeleid, wordt in hoofdstuk 3 beschreven. Hoofdstuk 4 presenteert het uitgaveneffect en kosteneffect voor LNV van de koerswijziging. Bij die berekeningen wordt uitgegaan van de realisatie van de Ecologische Hoofd Structuur (EHS) in de periode 2004 tot en met 2017. Het vijfde hoofdstuk bevat conclusies en aanbevelingen.

2. Uitgangspunten voor de berekeningen

2.1 Uitgaven en kosten voor LNV

Het gaat om de bepaling van de kosten van het natuurbeleid van en voor LNV. En niet om het geheel van de natuurkosten die door allerlei actoren (inclusief LNV) worden gemaakt.

Om de financiële gevolgen voor LNV van de koerswijziging te onderzoeken, is allereerst inzicht nodig in de uitgaven die LNV doet, het liefst voor elke vorm van natuurbeleid apart. Informatie daarover is te vinden in de LNV-begroting 2004 (tabel 4.2). De kosten van elke vorm van het natuurbeleid kunnen voor een belangrijk deel aan de uitgaven worden ontleend. Afhankelijk van de vorm van het natuurbeleid zijn er naast (1) jaarlijks terugkerende (beheers)uitgaven, (2) eenmalige uitgaven voor grondaankoop, (3) 'eenmalige' uitgaven - verdeeld over een vast aantal jaren - ter compensatie van de waardedaling van grond (van agrariërs) bij functieverandering en (4) eenmalige bijdragen aan de (her)inrichting van gronden die een natuurbestemming krijgen. Dit zowel bij verwerving als bij de regeling functieverandering.

De (eenmalige) uitgaven voor de aankoop, de waardedaling en de inrichting van de gronden maken niet alleen in het jaar dat de uitgaven plaatsvinden natuurprestaties mogelijk, maar ook in volgende jaren. De kostenbenadering gaat daarom uit van de kosten die LNV op lange termijn maakt. En aangezien zowel de jaarlijkse beheerskosten als de lange termijn kosten voor aankoop, compensatie en inrichting op een vergelijkbare basis moeten worden gebracht, worden die uitgedrukt op jaarbasis. Dat maakt het mogelijk de kosten van elke vorm van het natuurbeleid te vergelijken. En tevens kunnen de jaarlijkse kosten afgezet worden tegen de jaarlijkse uitgaven. De gevolgen van de koerswijziging voor LNV worden dan ook gepresenteerd als uitgaveneffect en als kosteneffect. Onderstaand overzicht geeft de samenhang tussen uitgaven en kosten.

Overzicht 2.1 Samenhang tussen uitgaven en kosten van het natuurbeleid van het Ministerie van LNV

	Uitgaven over 50 jaar	Kosten tot oneindig
Onderdelen natuurbeleid:		
1. Beheer	Zelfde basis voor uitgaven en kosten	Vermogenskosten (4%):
2. Verwerving gronden	Aankoopprijs	- Over aankoopprijs
3. Compensatie waardeverlies (SN)	(30) jaartermijnen	- Over waardeverlies
4. Inrichting gronden	Inrichtingsuitgaven	- Over inrichtingsuitgaven

Het onderdeel 'uitgaven beheer' maakt voor hetzelfde bedrag onderdeel uit van de kosten. Bij de onderdelen verwerving, compensatie waardeverlies en inrichting zijn vanuit de uitgavenbedragen de jaarlijkse vermogenskosten berekend. Het kengetal 'kosten' geeft het beslag weer dat jaarlijks op financieringsmiddelen wordt gelegd, onafhankelijk van de tijdstippen waarop de uitgaven worden gedaan. Dit beslag doet zich voor in alle toekomstige jaren (oneindige reeks).

2.2 Kosten bij verwerving van gronden

2.2.1 Aankoopkosten grond en afwaardering naar natuurwaarde

Aankoop (en inrichting) van agrarische gronden door het Ministerie van LNV ten behoeve van doorlevering aan publieke (Staatsbosbeheer) en particuliere natuurbeschermingsorganisaties, vindt plaats tegen de lokaal geldende agrarische grondprijs. Die grondprijs ligt doorgaans ver boven de prijs van bestaande bos- en natuurgronden. Aangezien het Ministerie van LNV niet de intentie heeft die gronden op termijn weer als landbouwgrond te bestemmen, dienen de verworven landbouwgronden onmiddellijk tot de natuurwaarde te worden afgewaardeerd. Het gaat immers om een geplande onomkeerbare waardedaling. Dit 'vermogensverlies' dat de aankoop van grond voor LNV met zich meebrengt, is onderdeel van de kosten. De jaarlijkse kosten daarvan zijn gelijk aan de rentekosten van genoemd vermogensverlies.

2.2.2 Aankoopkosten grond en resterende natuurwaarde

De verworven gronden zijn blijvend in bezit van LNV met 'natuur' als bestemming. Het bezit van deze van oorsprong landbouwgronden legt beslag op financieringsmiddelen - ter grootte van de marktprijs van bos- en natuurterreinen - die door de overheid niet aangewend kunnen worden voor andere bestemmingen. De rentekosten van het vermogensbeslag van bos- en natuurgronden - in feite onderdeel van de kosten van de staatsschuld - dienen dan ook eveneens te worden toegerekend aan deze vorm van natuurbeleid. Of LNV al dan niet eigenaar blijft van de gronden is voor het vaststellen van de vermogenskosten niet relevant.

2.2.3 Inrichtingskosten grond

In sommige gevallen wordt de aangekochte landbouwgrond door het Ministerie van LNV heringericht teneinde op termijn de door het Ministerie gewenste natuurdoeltypen te realiseren. Die herinrichting dient als een eenmalige investering te worden aangemerkt. Voor de uitgaven wordt uitgegaan van de LNV-begroting 2004, artikel 2.11/13. De jaarlijkse kosten daarvan zijn gelijk aan de rentekosten over het vermogensbeslag van genoemde investering.

2.2.4 Beheerskosten grond

Voor de uitgaven voor het beheer door SBB en de particuliere NB-organisaties van door LNV aangekochte natuurgronden wordt uitgegaan van de LNV begroting 2004, artikel 3.11 (en 1.13).

2.3 Kosten van particulier en agrarisch natuurbeheer

2.3.1 Subsidie functieverandering (particulier natuurbeheer)

Ook wanneer agrariërs landbouwgrond omvormen tot natuur of bos, heeft dat een waardedaling van de grond tot gevolg (zie paragraaf 2.2.1). Het terrein mag namelijk nooit meer worden gebruikt voor de uitoefening van de landbouw en geen activiteiten mogen worden verricht die de ontwikkeling of instandhouding van het beheerspakket (SN) in gevaar brengen (LASER, 2003). De subsidie beoogt de waardedaling te compenseren en is vastgesteld op basis van de gemiddelde grondprijs per (kadastrale) gemeente. Deze compensatie wordt in dertig gelijke termijnen uitbetaald.¹

Gezien de 'oneindige' gebruiksduur van de grond met natuur als bestemming worden de jaarlijkse natuurkosten (voor LNV) als volgt vastgesteld. Eerst wordt de contante of huidige waarde van alle dertig uit te betalen termijnen berekend. Vervolgens doen we alsof dat bedrag de contante waarde is van een oneindige reeks jaarbedragen. Wanneer die jaarbedragen zijn berekend, beschikken we over jaarlijkse natuurkosten (onderdeel compensatie waardedaling) voor LNV.

2.3.2 Subsidieinrichting (SN en SAN)

Voor eenmalige maatregelen bij beheerspakketten kan een inrichtingssubsidie worden toegekend van maximaal € 7.000 per ha (LASER, 2003). LNV betaalt deze subsidie in principe vrij snel uit (via voorschotten) nadat de uitgaven door de particulier/agrariër zijn

---

¹ Voor de aanvraagperiode 2005 is de regeling SN op een aantal onderdelen gewijzigd (LASER, 2004). Voor dit onderzoek zijn de relevante punten:

a) Waardedaling wordt bepaald op basis van een taxatie per perceel, en niet langer op basis van gemiddelde gebiedsnormen. De gemiddelde landelijke grondprijs is in het onderzoek bepaald als gewogen gemiddelde van de (gemiddelde) regionale grondprijzen (zie paragraaf 2.4). Er wordt verondersteld dat de individuele waardebepaling van de percelen met functieverandering niet leidt tot andere regionale gemiddelden;

b) De stichting Nationaal Groenfonds betaalt de getaxeerde waardedaling in één keer als voorfinanciering uit (LNV betaalt de kosten van de voorfinanciering). In de oude regeling werd de jaarlijkse annuïteittermijn gekoppeld aan het jaarlijkse consumentenprijsindexcijfer om te voorkomen dat de vergoeding zou worden uitgehold door inflatie. Op deze wijze bestond er naast de rentevergoeding (4%) die een inflatiecompensatie bevat, ook nog een expliciete aanpassing aan de prijsinflatie: duidelijk een cumulatie die echter door de EU was goedgekeurd (C(2004)47fin; 21-01-2004).

Omdat de waardedaling voortaan ineens wordt uitgekeerd vervalt de grondslag voor de indexering en van de rente-uitkering.

Afrekening door Groenfonds met LNV van de voorfinanciering blijft plaatsvinden op basis van jaarlijks gelijkblijvende annuïteiten (zonder extra indexering voor inflatiecompensatie); in het onderzoek is deze methode reeds vanaf 1-1-2004 gevolgd.

gedaan. Voor de berekening van de jaarlijkse natuurkosten voor LNV wordt verondersteld dat uitbetaling van de inrichtingssubsidie direct plaatsvindt. Vaststelling van de jaarkosten geschiedt dan als rentepercentage (4%) over het betaalde subsidiebedrag.

2.3.3 Subsidiebeheer (SN en SAN)

Er wordt een jaarlijkse beheerssubsidie voor een tijdvak van zes jaren verleend voor de instandhouding van een zogenaamd beheerspakket. Er is een breed scala aan basis- en pluspakketten, de meeste ervan gerelateerd aan de oppervlaktemaatstaf (ha). Voor wat betreft het niveau van het verleende subsidiebedrag per ha voor particulier natuurbeheer wordt uitgegaan van de LNV begroting 2004, artikel 3.11 'EHS bestaand bos, natuurterreinen en landschap (onderdeel PNB's en SN)'; voor agrarisch natuurbeheer, artikel 3.11 'Agrarisch natuurbeheer en landschapsbeheer'.

Jaarlijks worden de bij de beheerspakketten behorende bijdragen opnieuw vastgesteld. Gelet op de brede samenstellingmogelijkheden van de pakketten en de onbekende hoogte van toekomstige bedragen, wordt de vastgestelde bijdrage over het eerste jaar geacht ook het kostenbedrag te zijn voor de volgende jaren. Verder wordt aangenomen dat na afloop van het (eerste) tijdvak van zes jaren de beheerssubsidie onder dezelfde condities wordt gecontinueerd.

2.4 Regionaal verschillende verwervingsprijzen en compensatiebedragen

Zowel de hoogte van de aankoopprijs bij verwerving van gronden (paragraaf 2.2.1) als de hoogte van de compensatie van de waardedaling van landbouwgronden in geval van de regeling functieverandering (paragraaf 2.3.1) zijn afhankelijk van de geografische ligging van de grond. Ten behoeve van de functieveranderingregeling (SN) zijn alle (kadastrale) gemeenten ingedeeld in 13 groepen op basis van regionaal verschillende grondprijzen en resterende prijzen van natuurterreinen. Voor elke regio zijn de jaarlijkse subsidiebedragen gelijk aan het verschil tussen de grondprijs en de restwaarde van de grond met natuurbestemming. Vanaf de aanvraagperiode 2005 wordt een nieuwe methode gebruikt (zie de voetnoot op de vorige pagina).

Om de financiële consequenties van minder aankoop en meer compensatie van de waardedaling (functieverandering) van grond te kunnen bepalen, moet bekend zijn hoe de regionale verdeling van beide is. Als uitgangspunt daarvoor kiezen we het aantal hectares dat tot nu toe met de functieveranderingregeling in elke regio is gerealiseerd. Vervolgens wordt voor de koerswijziginggronden eenzelfde regionale spreiding verondersteld. Dus zowel voor wat betreft de extra functieverandering als voor de vermindering van de verwerving.

In de jaren 2000 tot en met 2002 is er voor 1.004 ha subsidie functieverandering aangevraagd (tabel 2.1). Hoewel de aanvragen in alle regio's voorkomen, ligt het accent duidelijk op de regio's met de laagste grondprijzen: 42% van het aangevraagde areaal betreft ha-grondprijzen tot €26.000 (regio's 1-3) en slechts 25% boven de €44.000 (regio's 10, 11a-c). De gemiddelde grondprijs van het totale aangevraagde areaal bedraagt €33.900 per ha. De regeling gaat verder uit van een gemiddelde restwaarde van de bos- of natuur-

grond van €6.500 per ha en komt daarmee op een gemiddeld vermogensverlies door omzetting in natuur van €27.400 per ha. In dertig termijnen van gemiddeld €1.584 per ha wordt dit vermogensverlies gecompenseerd. Bij die contante waarde berekening moet het Ministerie van LNV zijn uitgegaan van een rentevoet van 4%. Immers, de huidige waarde van 30 jaarbedragen van €1.584, contant gemaakt met behulp van een discontovoet van 4%, is precies €27.400.

Vanwege de nog onbekende regionale positionering van de extra hectares met functieverandering worden de berekeningen dus uitgevoerd volgens de eerder waargenomen belangstelling per regio. Aanvullend zal de gevoeligheid van de gekozen hoogte van de grondprijs (€33.900 per ha) onderzocht worden. Een en ander op basis van de grondprijzen en resterende natuurwaarden van de regio's 3 en 8; dus met een lagere (€26.100 per ha) respectievelijk hogere grondprijs (€38.600 per ha).

2.5 Tijds horizon natuurbestemming en rentevoet

In geval van de natuurbeleidsvormen 'verwerving door LNV' en 'functieverandering van particuliere gronden' krijgt grond een blijvende natuurbestemming. In beide situaties doet LNV een actuele uitgave voor het doen ontstaan van een natuurbestemming waarmee, onder aanname van goed beheer, natuurprestaties gedurende een lange reeks jaren worden verzekerd. Uitgangspunt bij de bepaling van de jaarkosten is dan ook de blijvende natuurbestemming van de grond, zowel bij grond aangekocht door LNV als grond van agrariërs waarvan de bestemming gewijzigd is in natuur. De tijds horizon is daarmee oneindig. Onderdeel van de jaarlijkse natuurkosten zijn de rentekosten van eenmalige investeringen in grond: verwerving, compensatie waardedaling en herinrichting.

Voor de hoogte van de rentevoet is uitgegaan van 4%. Aangesloten is bij een rekenpercentage dat bij de overheid te doen gebruikelijk is in dit soort berekeningen. Dit niveau sluit ook aan bij de discontovoet die - impliciet - is gehanteerd bij de vaststelling van de jaarlijkse compensatiebedragen voor het vermogensverlies dat agrarische grondeigenaren lijden bij functieverandering. Voor elk van de 13 regio's met verschillende grondwaarden vormen de als dertig jaartermijnen uitbetaalde bedragen op basis van 4% rente een volledige compensatie.

Tabel 2.1 *Aanvragen voor de Subsidieregeling Particulier Natuurbeheer 2000: onderdeel functieverandering (SN-f.v.); aanvragen tot en met 2002; ha-grondwaarde en subsidie per regio, en berekening van landelijke gemiddelden*

Groeps-Indeling (regio)	Aanvragen SN-f.v. (in ha)	Aanvragen SN-f.v. (in procenten)	Subsidie SN-f.v.	Waarde-daling SN-f.v.	Waarde natuur-grond	Waarde agrarische grond
1	0,00	0,1	918,90	15.900	4.500	20.400
2	163,07	16,2	1.050,50	18.100	5.700	23.800
3	259,69	25,9	1.182,10	20.400	5.700	26.100
4	61,98	6,2	1.315,96	22.700	5.700	28.400
5	26,24	2,6	1.452,10	24.900	5.700	30.600
6	83,88	8,4	1.565,54	27.200	6.800	34.000
7	83,97	8,4	1.706,20	29.500	6.800	36.300
8	57,76	5,8	1.837,81	31.800	6.800	38.600
9	18,91	1,9	1.969,41	34.100	7.900	42.000
10	76,89	7,7	2.101,00	36.300	7.900	44.200
11a	137,22	13,7	2.232,60	38.600	7.900	46.500
11b	12,79	1,3	2.364,19	40.900	7.900	48.800
11c	22,03	2,2	3.471,42	59.900	7.900	67.800
Totaal/gem. a)	1004,43	100,0	1584,00	27.368	6.532	33.900

a) Gewogen gemiddelde van de bedragen van de regio's op basis van de spreiding van de aanvragen.

Bron: Luijt (2003) voor subsidie- en grondwaardebedragen; informatie over aantal aanvragen: LASER Roermond.

3. Inhoud van de koerswijziging

3.1 Verschuiving natuurbeleid in hectares

In deze studie staat centraal de vergelijking van de kosten voor LNV van natuurontwikkeling door middel van verwerving van gronden ten opzichte van particulier en agrarisch natuurbeheer. Op basis daarvan kan het kosteneffect voor LNV worden bepaald van de beleidswijziging vastgelegd in de taakstelling EHS door middel van het Strategisch Akkoord 2002 en Hoofdlijnenakkoord 2003 (LNV, 2003). Deze beleidswijziging houdt een verschuiving in tussen de twee vormen van natuurbeleid die samen worden ingezet om - voor 2018 - nieuwe natuur te realiseren (reservaten en natuurontwikkeling) plus robuuste verbindingen (1e en 2e tranche).

Tabel 3.1 Taakstelling Strategisch Akkoord 2002 en Hoofdlijnenakkoord 2003

Aantal ha	Totaal	Realisatie Verwerving, Inrichting en Doorlevering	Agrarisch Beheer	Particulier Beheer
- Reservaten en natuurontwikkeling	151.500	112.099	5.050	34.351
- Beheersgebieden binnen EHS	90.000	0	90.000	0
- Robuuste verbindingen (1)	13.500	8.361	1.285	3.854
- Robuuste verbindingen (2)	13.500	8.100	1.350	4.050
- Totaal a)	268.500	128.560	97.685	42.255
- Totaal gerealiseerd tot en met 2003	138.073	82.449	53.167	2.457
- Restant taakstelling 1-1-2004	130.427	46.111	44.518	39.798

a) Exclusief bestaande natuurterreinen (453.500 ha) en natte natuur (6.500 ha).

De restanttaakstelling per 1-1-2004 (zie tabel 3.1), die is gebaseerd op de realisatie tot en met 2002 en een prognose voor de realisatie 2003, bedraagt in totaal 130.427 ha, bestaande uit verwerving (46.111 ha), particulier natuurbeheer (39.798 ha) en agrarisch natuurbeheer (44.518 ha).

Tabel 3.2 Wijziging van Strategisch Akkoord 2002 en Hoofdlijnenakkoord 2003

Aantal ha	Realisatie Verwerving, Inrichting en Doorlevering	Agrarisch Beheer	Particulier Beheer
Reservaten en natuurontwikkeling	-20.201	5.050	15.151
Robuuste verbindingen (1)	-5.139	1.285	3.854
Robuuste verbindingen (2)	-5.400	1.350	4.050
Totaal	-30.740	7.685	23.055

Een areaal van ruim 30.000 ha, binnen genoemde restanttaakstelling van 130.427 ha, dat aanvankelijk zou worden gerealiseerd door verwerving, inrichting en doorlevering, verschuift voor 75% naar particulier natuurbeheer en voor 25% naar agrarisch natuurbeheer (tabel 3.2). Qua type natuurontwikkeling mag overeenkomst worden verondersteld tussen beheer op door LNV verworven gronden met beheer door particulieren: bij beide is de hoofdfunctie van de grond natuur. Bij agrarisch natuurbeheer daarentegen staat de uitoefening van agrarische activiteiten voorop, de (secondaire) gestelde natuureisen worden gerealiseerd door reglementering en beperkingen te stellen aan het primaire doel. Mogelijke verschillen in natuurwaarden maken geen deel uit van de analyse.

3.2 Invulling in de tijd

Om het kosteneffect van de koerswijziging te kunnen bepalen, dient een aanname te worden gemaakt over het feitelijke verloop van de realisatie in de periode 2004 tot en met 2017. Voor het eind van de EHS-periode (2017) verschuift er in het kader van de koerswijziging 30.740 ha. Minder aankopen ten behoeve van beheer door Staatsbosbeheer (50%) en particuliere natuurbeschermingsorganisaties (50%) tegenover een ruimer areaal (dan eerder voorzien) dat gaat worden beheerd door middel van particulier- (75%) en agrarisch natuurbeheer (25%). Ten behoeve van de navolgende berekeningen wordt verondersteld dat de koersverschuiving in de periode 2004 tot en met 2017 tijdsevenredig zal plaatsvinden. Dus 1/14 deel (circa 2.200 ha) in elk jaar vanaf 2004.

4. Uitgaven- en kosteneffect van de koerswijziging

4.1 Uitgaveneffect: van nominale naar reële bedragen

De door het Ministerie van LNV voorziene of begrote uitgaven worden uitgedrukt in euro's van de desbetreffende toekomstige jaren. Daartoe indexeert men de huidige bedragen (prijspeil 2004) met behulp van het verwachte inflatiepercentage (van 4% per jaar). Op deze wijze ontstaan nominale bedragen, rekening houdend met de in de komende jaren verwachte ontwikkeling van de waarde van de euro.

Tabel 4.1 *Uitgaveneffect van koerswijziging*

Jaarnummer a) Jaartal	1 2004	2 2005	14 2017	15 2018	30 2033	31 2034	43 2046	44 2047	50 2053
<i>Per ha b)</i>	<i>x 1.000 €</i>								
Nominaal c), per jaar	-34,3	1,3	1,4	1,5	1,7	0,5	0,8	0,8	1,1
Reëel e), cum.	-34,3	-33,0	-20,4	-19,5	-9,6	-9,4	-7,6	-7,4	-6,5
<i>Totaal areaal d)</i>	<i>x mln. €</i>								
Nominaal c), per jaar	-75	-75	-75	56	62	61	29	26	32
Nominaal c), cum.	-75	-150	-1052	-996	-109	-49	487	513	690
Reëel e), per jaar	-75	-72	-45	32	20	19	6	5	5
Reëel e), cum.	-75	-148	-826	-793	-416	-397	-264	-260	-231

a) Betekenis van de periode-indeling:

- 2017: laatste jaar EHS-periode;

- 2033: jaar van termijn 30 van subsidie SN-functieverandering van (eerste) jaarschijf 2004;

- 2046: jaar van termijn 30 van subsidie SN-functieverandering van (laatste) jaarschijf 2017.

b) Jaarlijkse uitgaven per ha t.b.v. 2.196 ha van 1e jaarschijf 2004; c) Nominaal: bedragen in lopende euro's van het betreffende jaar; d) Koersverschuiving in periode 2004 tot en met 2017 30.740 ha; verdeeld in 14 jaarschijven van elk 2.196 ha; e) Reëel: bedragen in euro's van 2004.

Allereerst wordt met behulp van deze nominale bedragen het uitgaveneffect van de koerswijziging berekend. Wanneer een hectare wordt 'verschoven' van verwerving naar functieverandering (75%) en agrarisch natuurbeheer (25%), dan dalen de uitgaven in het eerste jaar met €34.300 (tabel 4.1). Dat is het saldo van het weggevallen aankoopbedrag van de verwerving (-33.900), de weggevallen subsidie voor inrichting en beheer aan de NB-organisaties (respectievelijk -6.800 en -120 (gem. van -141 en -100)), de jaarlijkse vergoeding ter compensatie van de waardedaling bij functieverandering +3/4(1.584), de in-

richting en het beheer daarvan +3/4(6.800 en 100) en de inrichting en beheersvergoeding voor agrarisch natuurbeheer +1/4(0 en 800). Zie voor genoemde bedragen tabel 4.3.

De volgende 29 jaren zijn de jaarlijkse uitgaven hoger dan zonder koerswijziging, oplopend van €1.350 tot 1.650. Dat is het saldo van de vervallen beheersvergoeding aan de NB-organisaties (-), 3/4 maal de jaarlijkse compensatie voor de functieverandering (SN), en de beheersvergoedingen (3/4SN en 1/4SAN). Na dertig jaar, wanneer de jaarlijkse compensatie voor functieverandering (SN) ophoudt, bedraagt het saldo, van dan alleen beheersvergoedingen, nog slechts €500 per ha per jaar (euro's van jaar 2034).

Aannemende dat er in 2004, het eerste jaar in de reeks, 1/14 van de 30.000 hectare koerswijziging (= 2.200 ha) wordt gerealiseerd, dan zijn de uitgaven voor LNV in dat jaar €75 mln. minder dan zonder koerswijziging. In de volgende jaren wordt er vervolgens circa €3 mln. per jaar meer uitgegeven. En dat bedrag daalt na het 30e jaar, vanwege het aflopen van de jaarlijkse compensatie voor functieverandering (SN), naar slechts €1 mln. per jaar.

De volgende jaarschijven van 2.200 ha, die dus telkens een jaar later van start gaan, leveren een vergelijkbaar beeld op. De laatste jaarschijf is die van 2017 en levert in het eerste jaar €125.000 (euro's jaar 2017) minder uitgaven op voor LNV en vanaf het daarop volgende jaar telkens circa €5.000 per jaar meer. Het niveau van de jaarlijkse uitgaven in lopende euro's als gevolg van de koerswijziging ligt tot 2017 op circa - €75 mln. per jaar. Na 2017 slaat dat negatieve bedrag om in hogere uitgaven van €56 mln. en vanaf 2047, wanneer de compensatie voor functieverandering (SN) na dertig jaar is ophouden, nog maar €26 mln. per jaar.

Cumulatief loopt het bespaarde bedrag aan uitgaven op tot ruim €1,0 mld. in 2017. Vanaf 2018 gaan de jaarlijkse uitgaven evenwel weer stijgen. Rond 2035 zitten we op de nullijn en daarna lopen de uitgaven ten opzichte van de situatie zonder koerswijziging cumulatief op tot €690 mln. Dat wil zeggen dat de koerswijziging over 50 jaar gerekend, in nominale bedragen duurder zou zijn. Echter, optellingen van nominale toekomstige bedragen zijn niet gebruikelijk. Dat komt omdat er dan ongelijksoortige eenheden (euro's, die elk jaar een andere waarde hebben) bij elkaar opgeteld worden. Het cumulatieve effect van de koerswijziging op de uitgaven van LNV kan en mag daarom niet in nominale bedragen worden berekend. De conclusie dat LNV door de koerswijziging uiteindelijk hogere uitgaven zou hebben is dan ook onjuist.

In plaats van somming van euro's met verschillende koopkracht, moeten de jaarbedragen reëel worden gemaakt. Dan wordt het probleem van 'duurdere' en 'goedkopere' euro's vermeden. Alle euro's hebben onafhankelijk van het jaar waarin de uitgaven worden gedaan dezelfde waarde, namelijk die van het prijspeil van 2004. Vandaar dat in deze studie de toekomstige uitgaven vanaf 2005 gedefleerd zijn met het prijspeil van 2004. Wanneer wordt uitgegaan van reële jaarlijkse geldstromen blijken de cumulatieve uitgaven in geval van de koerswijziging juist lager te zijn. Maximaal €826 mln. in 2017. Dat bedrag daalt evenwel in de jaren daarna totdat uiteindelijk na 50 jaar in 2053 een reëel cumulatief bedrag aan minderuitgaven van circa €231 mln. resteert voor de 30.740 verschoven hectares. Kortom, het uitgaveneffect over 50 jaar van de koerswijziging komt voor het Ministerie van LNV neer op een besparing van bijna een kwart miljard euro.

Tabel 4.2 *Uitgaven voor EHS: Begroting en Jaarverslagen LNV*

Begr. Artikel	Uitgaven aan:	Aantal (ha) afroning + onderhanden	Totale uitgaven in k-€	Gemiddelde uitgaven/ha aan:				
				Opties natuurbeleid a)				
				Totaal	SBB	TBO's	SN	SAN
<i>Beheer</i>								
	Staatsbosbeheer: beheer bb,n,l							
3.11	Onderdeel EHS	173.035	46.174	267				
1.13	Onderdeel niet-EHS	35.473	9.466	267				
	Totaal	208.508	55.640	267				
3.11	Doelterr.type beh. Natuur, Bos, Landschap	208.508	29.442	141	141			
	TBO's of via SN							
3.11	Beheer bb,n,l	225.000	22.500	100		100	100	
3.11	SN(funcieverand.)	775	1.550	2.000				
3.11	SAN							
	Begroting 2002	63.000	34.306	545				
	Realisatie 2002	63.678	31.131	489				
	Begroting 2003	53.000	29.733	561				
	Realisatie 2003	52.863	33.396	632				
	Begroting 2004	62.000	49.600	800				800
<i>Inrichting</i>								
	Droge EHS							
2.11/13	Robuuste verb.	200	1.359	6.795				
2.11/13	Reservaten	17.100	9.000	526				
2.11/13	Natuurontw.	9.650	9.000	933				
2.11/13	Terreinen natte EHS	-	-	-				
	Totaal b)	26.950	19.359	718	6.800	6.800	6.800	0

Tabel 4.2 Uitgaven voor EHS: Begroting en Jaarverslagen LNV (vervolg)

Begr. Artikel	Uitgaven aan:	Aantal (ha) afrondding + onderhanden	Totale uitgaven in k-€	Gemiddelde uitgaven/ha aan:				
				Opties natuurbeleid a)				
				Totaal	SBB	TBO's	SN	SAN
<i>Verwerving</i>								
	Droge EHS							
2.11/13	Robuuste verb.	405	15.400	38.025				
2.11/13	Reservaten	807	30.672	38.007				
2.11/13	Natuurontw.	855	32.488	37.998				
2.12/14	Terreinen natte EHS	288	10.960	38.056				
	Totaal	2.355	89.520	38.013				

a) Opties Natuurbeleid

SBB: Staatsbosbeheer

- In house productie overheid

TBO's: Overige terreinbeherende organisaties

- Overheid koopt grond en draagt over aan part. NB-org.

SN: Subs. part. natuurbeheer

- Medebekostiging van natuurbeheer

SAN: Subs. agrar. natuurbeheer

- Beheersovereenkomsten met agrariërs

b) Gemiddelde uitgave inrichting €6.800 (Jongeneel, 2005).

4.2 Kosteneffect

4.2.1 Kostenonderdelen

4.2.1.1 Subsidie functieverandering (SN)

Op de begroting 2004 van LNV (LNV, 2004) is een post opgenomen voor 'particulier natuurbeheer (functieverandering)' van € 1,55 mln. voor 775 ha (zie tabel 4.2). In de begroting wordt kennelijk uitgegaan van €2.000 per ha. In dit onderzoek is het gehanteerde termijnbedrag per ha evenwel lager (€1.584 per ha) omdat rekening wordt gehouden met de meest waarschijnlijke verdeling van de koerswijziginghectares over de diverse regio's (zie paragraaf 2.4).

De kosten van de regeling functieverandering voor het Ministerie van LNV bestaan uit drie posten, te weten: beheerskosten, inrichtingskosten en compensatie van de waardedaling van de grond. De laatste post is een betaling in dertig jaartermijnen van €1.584 per ha per jaar. Dit subsidiebedrag vormt de vergoeding voor het gemiddelde vermogensverlies dat geleden wordt door de bestemmingswijziging van de agrarische gronden waarvoor tot en met 2002 aanvragen zijn ingediend (gemiddelde waardedaling €27.368 per ha). De jaarkosten voor LNV over een oneindige periode bedragen, uitgaande van 4% rente, €1.095 per ha.

4.2.1.2 Subsidie inrichting

Op de begroting 2004 van LNV (LNV, 2004) is een aantal posten opgenomen voor de inrichting van de EHS (robuuste verbindingen, reservaten en natuurontwikkeling). De gemiddelde kosten per prestatie kunnen niet worden bepaald omdat de inrichting van een terrein zich vaak uitstrekt over een periode van meerdere jaren. LNV geeft dit aan door naast de in een bepaald jaar afgeronde prestaties (ha) ook de onderhanden prestaties (ha) te vermelden. In 2004 is het overgrote deel van de prestaties onderhanden. Hiermee kan de gemiddelde bijdrage die zich uitstrekt over een langere periode voor een hectare niet worden bepaald. Eerder werd in paragraaf 2.3.2 vermeld dat voor eenmalige maatregelen bij beheerspakketten een inrichtingssubsidie kan worden toegekend van maximaal €7.000 per ha (LASER, 2003). De gemiddeld voorziene uitgave bedraagt €6.800 per ha (Jongeneel et al., 2005). Dit bedrag wordt gebruikt bij alle onderscheiden vormen van het natuurbeleid, behalve bij de SAN (=0).

4.2.1.3 Subsidie particulier beheer (jaarlijks)

In de begroting 2004 van LNV is een post opgenomen voor 'EHS bestaand bos, natuurterreinen en landschap (onderdeel PNB en SN)' van €22,5 mln. voor 225.000 ha. Gerekend wordt dus met €100 subsidie per ha (per jaar). Dit bedrag is de vergoeding voor het beheer conform de Subsidie Natuurbeheer (SN) en geldt daarmee ook voor particuliere terreinbeherende organisaties (TBO's).

4.2.1.4 Subsidie agrarisch beheer (jaarlijks)

In de begroting 2004 van LNV is een post opgenomen voor 'Agrarisch natuurbeheer en landschapsbeheer (SAN)' van €49,6 mln. voor 62.000 ha. Gerekend wordt dus met €800 subsidie per ha (per jaar). De werkelijke uitgaven in 2002 en 2003 waren evenwel aanmerkelijk lager: €489 respectievelijk €632 per ha. In onze berekeningen wordt ook uitgegaan van het hoge bedrag van €800 per ha. Dit omdat rekening wordt gehouden met stijgende ha-bijdragen vanwege een verschuiving naar zwaardere pakketten.

4.2.1.5 Subsidie beheer van door LNV aangekochte gronden (jaarlijks)

Zoals in paragraaf 4.2.1.3 is aangegeven bedraagt de begrotingspost voor beheer in 2004 voor de natuurbeleidvormen particuliere TBO's en SN €100 per ha. Voor het 'onderdeel SBB' staat €55,6 mln. voor 208.508 ha vermeld, wat neerkomt op een bedrag van €267 per ha. Deze SBB-post heeft echter niet uitsluitend betrekking op natuurbeheer. Onder de omschrijving 'Doeltypebeheer: Natuur, Bos en Landschap' wordt in 2004 melding gemaakt van hetzelfde areaal (208.508 ha) met een uitgave van €29,4 mln. (€141 per ha). De uitgave aan SBB gelabeld voor recreatie is opgenomen onder een afzonderlijk begrip 'Doeltypebeheer: recreatie'. Vandaar dat in onze berekeningen voor de natuurbeleidvorm SBB voor het beheer wordt uitgegaan van een bedrag van €141 per ha.

4.2.2 Kosteneffect: een totaal overzicht

In tabel 4.3 is per natuurbeleidvorm aangegeven hoe groot de jaarkosten per ha voor LNV zijn voor de onderdelen verwerving, inrichting en beheer. Voor het totale kosteneffect is het van belang dat het minder te verwerven areaal gelijk verdeeld wordt over SBB en de particuliere terreinbeheerders (TBO's) en dat de toename van beheer door particulieren (SN) en agrariërs (SAN) plaats zal vinden in de verhouding 3 staat tot 1. In tabel 4.3 staan tevens de relevante 'koppelingen' vermeld tussen uitgaven en (daarvan afgeleide) kosten.

Tabel 4.3 *Uitgaven en kosten per optie natuurbeleid (per ha)*

		Opties Natuurbeleid a)			
		SBB	TBO's	SN	SAN
<i>Uitgaven</i>					
Beheer	Jaar 1 b)	141	100	100	800
Inrichting	Jaar 1 c)	6.800	6.800	6.800	0
Verwerving	Eenmalig d)	33.900	33.900		
wv rest. natuurwaarde	Eenmalig e)	6.532	6.532		
wv waardeverlies	Eenmalig f)	27.368	27.368		
Jaartermijn SN- functieverandering (compensatie 27.368)	30 termijnen g)			1.584	
<i>Jaarkosten</i>					
Beheer: lopende uitgaven		141	100	100	800
Beheer: vermogenskosten grond (4%)		261	261		
Beheer: totaal		402	361	100	800
Inrichting (4%)		272	272	272	0
Verwerving/compensatie (4%)		1.095	1.095	1.095	
Totaal		1.769	1.728	1.467	800

a) Opties natuurbeleid

- SBB: Staatsbosbeheer - In house productie overheid
 TBO's: Overige terreinbeherende organisaties - Overheid koopt grond en draagt over aan part. NB-org.
 SN: Subs. part. natuurbeheer - Medebekostiging van natuurbeheer
 SAN: Subs. agrar. natuurbeheer - beheersovereenkomsten met agrariërs

Bronnen van b tot en met g uitgaven:

b) LNV-Begroting 2004; c) Jongeneel (2005); d) tot en met g) Regeling SN-functieverandering.

De jaarlijkse kosten per ha van het natuurbeleid van het Ministerie van LNV, onderverdeeld naar de beheerders SBB, TBO's, SN, en SAN bedragen respectievelijk € 1.769, 1.728, 1.467 en 800 per ha. Als gevolg van de gewijzigde toedeling levert dit lagere jaarkosten voor LNV op van €449 per ha (tabel 4.4). Ten opzichte van de gemiddelde kosten op basis van verwerving van agrarische gronden met het doel die een natuurbestemming te geven (€1.749 per ha) komt SN 16% en SAN zelfs 54% lager uit. En gezamenlijk, in geval van de toedeling in de verhouding 3:1, 26% lager.

Tabel 4.4 Vergelijking gemiddelde kosten per ha SN en SAN met eigen verwerving (SBB en TBO's 50-50%)

Ha-kosten per jaar	Euro per ha	%-minderkosten van opties SN en SAN t.o.v. eigen aankoop
Optie: Eigen aankoop/beheer	1.749	
Minder kosten bij optie:		
- SN	282	16%
- SAN	949	54%
- Combinatie SN-SAN (75-25%)	449	26%

Bij de gegeven uitgangspunten komen de kosten per ha voor LNV uit op € 1.467 voor SN en €800 voor SAN, een verschil van €667 in het voordeel van SAN. Gegeven de gemiddelde jaarkosten van €1.749 per ha in geval van verwerving en overdracht aan NB-organisaties (op basis van 50-50% SBB en TBO's) leidt 'overheveling' van gronden naar beheer door derden altijd tot lagere kosten: SN €282 en SAN €949 per ha.

Alle kostenbestanddelen gaan door de aangepaste verdeling over de natuurbeleidvormen omlaag: voor verwerving, inrichting en beheer respectievelijk €274, 68 en 107 per ha per jaar (tabel 4.5).

Ook bij de post 'beheer' zijn de gemiddelde kosten voor SN en SAN lager dan de kosten van 'eigen beheer'. Bij eigen beheer bestaan die enerzijds uit de jaarlijkse beheersvergoeding door LNV aan SBB en TBO's en anderzijds uit toegerekende vermogenskosten van de restwaarde van de grond als natuurterrein.

Voor de inrichtingskosten is de bijdrage ten behoeve van gronden in 'eigen beheer' gelijk verondersteld aan de verleende subsidie inrichtingskosten (binnen SN).

Het kostenvoordeel voor LNV voor het totale areaal dat wordt 'verschoven' naar andere beheerders (30.740 ha), komt op bijna € 14 mln. per jaar. Uitgaande van blijvend beheer van dit particuliere areaal (SN en SAN) en continuering van de huidige LNV-bijdrage in de kosten van beheer, geldt dit (reële) kostenvoordeel ook voor toekomstige jaren.

Het jaarlijks kostenvoordeel van bijna €14 mln. per jaar geldt bij de gekozen regionale spreiding van de koersverschuivinggronden over Nederland. Bij de berekening is het feitelijk gebruik van de regeling tot en met jaar 2002 maatgevend geweest voor de vaststelling van de gemiddelde grondwaarde (en het subsidiebedrag). Nog onduidelijk is waar bij de uitvoering van de koerswijziging in de praktijk de regionale accenten komen te liggen.

Tabel 4.5 *Kosteneffect van koerswijziging, per jaar*

	Areaal- verschuiving (ha)	Jaarkosten per ha (euro)	Jaarkosten totale mutatie (mln. euro)
<i>Beheer (B)</i>			
SBB	-15.370	402	-6,2
TBO's	-15.370	361	-5,6
SN	23.055	100	2,3
SAN	7.685	800	6,1
Totaal	0	-107	-3,3
<i>Inrichting (I)</i>			
SBB	-15.370	272	-4,2
TBO's	-15.370	272	-4,2
SN	23.055	272	6,3
SAN	7.685	0	0
Totaal	0	-68	-2,1
<i>Verwerving (V)</i>			
SBB	-15.370	1.095	-16,8
TBO's	-15.370	1.095	-16,8
SN	23.055	1.095	25,2
SAN	7.685	0	0
Totaal	0	-274	-8,4
<i>Totaal (B+I+V)</i>			
SBB	-15.370	1.769	-27,2
TBO's	-15.370	1.728	-26,6
SN	23.055	1.467	-33,8
SAN	7.685	800	6,1
<i>Totaal</i>			
Beheer		-107	-3,3
Inrichting		-68	-2,1
Verwerving		-274	-8,4
Totaal (1 jaar)	0	-449	-13,8

Om de gevoeligheid van de uitkomsten aan te geven bij een andere grondprijs is nagegaan welke situatie ontstaat als wordt uitgegaan van de grondprijzen van de regiogroepen 3 en 8 (tabel 4.6).

Tabel 4.6 *Kosteneffect in geval van verschillende grondprijzen*

Regio	Grondprijs per ha (euro)	Jaarkosten per ha (euro)	Jaarkosten totale mutatie (mln. euro)
Groep 3	26.100	-325	-10,0
Gemiddeld	33.900	-449	-13,8
Groep 8	38.600	-523	-16,1

Met de bij die regiogroepen behorende grondprijzen van € 26.100 respectievelijk €38.600 per ha komt het jaarlijkse voordeel uit op 10 respectievelijk €16,1 mln. Bij een lagere of hogere grondprijs treden er ten aanzien van de positie van LNV twee effecten op, die elkaar deels compenseren. De hoogte van de grondprijs bepaalt immers niet alleen de hoogte van de verwervingskosten, maar tevens de hoogte van het alternatief, de compensatie voor de waardedaling bij functieverandering. Het kosteneffect van een lagere of hogere grondprijs blijft daarom per saldo beperkt.

5. Conclusies

5.1 Koerswijziging in hectares

In de onderhavige studie is het uitgaven- en kosteneffect van de recente koerswijziging in het natuurbeleid van het Ministerie van LNV berekend. De koerswijziging houdt in dat 30.740 ha landbouwgrond als onderdeel van de restanttaakstelling van de EHS van 130.427 ha niet langer, zoals eertijds gepland, door het Ministerie van LNV worden verworven en ingericht om vervolgens in beheer te worden gegeven aan NB-organisaties, maar worden gerealiseerd door middel van particulier en agrarisch natuurbeheer. Het laatste in de verhouding 75% particulier natuurbeheer (SN) en 25% agrarisch natuurbeheer (SAN). Door de koersverschuiving krijgt nog slechts 75% van de 30.740 ha landbouwgrond de hoofdfunctie natuur. De overige 25% blijft de hoofdfunctie landbouw houden, met in achtneming van een aantal regels ten aanzien van het agrarisch gebruik.

5.2 Uitgaveneffect

De door het Ministerie van LNV voorziene of begrote uitgaven worden uitgedrukt in euro's van de desbetreffende (toekomstige) jaren. Daartoe worden de huidige bedragen (prijspeil 2004) met behulp van het verwachte inflatiepercentage geïndexeerd. Er ontstaan dan nominale toekomstige bedragen die, afhankelijk van de ingeschatte mate van geldontwaarding, hoger worden naarmate de begrote jaren verder weg in de toekomst liggen. Deze bedragen kunnen niet zomaar worden opgeteld of over meerdere jaren worden gesommeerd. Dat komt omdat er dan ongelijksoortige eenheden, euro's met elk jaar een andere waarde, bij elkaar opgeteld zouden worden. Bij de vaststelling van het cumulatieve effect van de koerswijziging op de uitgaven van LNV over een lange periode van bijvoorbeeld 50 jaar kan en mag daarom niet gerekend worden met de geconstrueerde nominale bedragen. Door deze inflatiecorrectie terug te draaien en uit te gaan van de oorspronkelijke bedragen wordt het probleem van 'duurdere' en 'goedkopere' euro's vermeden. Alle euro's hebben onafhankelijk van het jaar waarin de uitgaven worden gedaan dezelfde waarde, namelijk die van 2004. Hiervan uitgaande blijken de uitgaven in geval van de koerswijziging lager te zijn dan zonder koerswijziging. Gesommeerd gaat het om €0,8 mld. in 2017 (laatste jaar EHS-periode). Een bedrag dat evenwel in de jaren daarna daalt totdat uiteindelijk na 50 jaar (in 2053) een reëel totaal bedrag aan minderuitgaven van circa €0,23 mld. resteert voor de 30.740 verschoven hectares. Kortom, het uitgaveneffect over 50 jaar van de koerswijziging komt voor het Ministerie van LNV neer op een besparing van bijna een kwart miljard euro; gemiddeld per jaar €4,6 mln. ofwel €150 per ha.

De koerswijziging leidt op lange termijn tot €7.500 minder uitgaven voor elke ha die in plaats van NB-organisaties door particulieren (SN) en agrariërs (SAN) wordt beheerd. Tegenover dit voordeel staat dat LNV (of de terreinbeheerders waaraan de terreinen zijn

overgedragen) de eigendom van deze gronden mist. De huidige waardering van natuurgrond is gemiddeld gesteld op € 6.500 per ha. Daarmee staat tegenover het uitgavenvoordeel van LNV een ongeveer gelijkwaardig vermogensnadeel wegens het niet in bezit hebben van de gronden.

5.3 Kosteneffect

In de kostenbenadering wordt naast het uitgavenpatroon in de tijd, ook de feitelijke situatie van de eigendomstitel evenals de vermogenskosten van verwerving en herinrichting van de terreinen verwerkt tot een gezamenlijk kostenbedrag.

Ook bij de vaststelling van het kosteneffect van de koerswijziging worden de kosten voor het Ministerie van LNV van 3 vormen van het natuurbeleid tegen elkaar afgezet: verwerving en overdracht aan NB-organisaties, compensatie van de waardedaling van particuliere gronden en agrarisch natuurbeheer. Per natuurbeleidvorm gaat het om de jaarkosten per ha voor de onderdelen verwerving, compensatie van de waardedaling, inrichting en beheer. Uitgangspunt daarbij is dat het minder te verwerven areaal gelijkelijk verdeeld wordt over Staatsbosbeheer en de particuliere NB-organisaties en dat de toename van beheer door particulieren (SN) en agrariërs (SAN) plaatsvindt in de verhouding 3 staat tot 1.

De jaarlijkse kosten per ha van het natuurbeleid van het Ministerie van LNV, onderverdeeld naar de beheerders Staatsbosbeheer, particuliere NB-organisaties, particulieren (SN) en agrariërs (SAN) bedragen respectievelijk € 1.769, 1.728, 1.467 en 800. Ten opzichte van de gemiddelde kosten bij verwerving van agrarische gronden, van € 1.750 per ha, komt SN 16% en SAN zelfs 54% lager uit. En gezamenlijk, in geval van de toedeling in de verhouding 3:1, 26% lager. Gegeven de herverdeling die in de koerswijziging begrepen zit, leidt de koerswijziging tot lagere jaarkosten voor LNV van €449 per ha.

5.4 Overige gehanteerde uitgangspunten

Onder de aanname dat de koerswijziging in de periode 2004 tot en met 2017 gelijkmatig over de jaren wordt ingevuld, verschuift elk jaar circa 2.200 ha van verwerving en doorlevering aan NB-organisaties naar particulier en agrarisch natuurbeheer.

De voor de verwerving relevante agrarische grondprijzen evenals de voor compensatie van de waardedaling relevante bedragen (SN) verschillen per gebied. Daarom is zowel voor de bepaling van de uitgaven als van de kosten de locatie van de koerswijziging hectares belangrijk. Uitgegaan is van de verdeling van de tot 2002 gerealiseerde functieverandering hectares over de verschillende regio's (13 groepen van gemeenten met een vergelijkbare grondprijs).

Bij de berekeningen van de jaarlijkse kosten is uitgegaan van een rentevoet van 4%. Dit percentage is, voor dit soort van berekeningen, bij de overheid te doen gebruikelijk. Het is ook gelijk aan de discontovoet die is gehanteerd bij de vaststelling van de jaarlijkse compensatiebedragen voor het vermogensverlies voor agrarische grondeigenaren in geval van functieverandering (SN).

In geval van de natuurbeleidvormen 'verwerving door LNV' en 'functieverandering van particuliere gronden' krijgt grond een blijvende natuurbestemming. In beide situaties doet LNV een actuele uitgave voor het doen ontstaan van een natuurbestemming waarmee, onder aanname van goed beheer, natuurprestaties gedurende een lange reeks jaren worden verzekerd. Uitgangspunt bij de jaarkostenbepaling is dan ook de blijvende natuurbestemming van de grond, zowel bij grond aangekocht door LNV als grond van agrariërs waarvan de bestemming gewijzigd is in natuur. De tijdhorizon is daarmee oneindig. Onderdeel van de jaarlijkse kosten van het natuurbeleid zijn de rentekosten van eenmalige investeringen in grond (verwerving, compensatie waardedaling en herinrichting).

De compensatie van de waardedaling in geval van de regeling functieverandering wordt door het Ministerie van LNV in dertig jaartermijnen uitbetaald. De contante waarde van die 30 jaartermijnen tegen 4% rente geeft het volledige compensatiebedrag. Dat bedrag is gelijk aan het verschil tussen de (regionale) grondprijs en de restwaarde van de grond als bos- of natuurterrein. Bij de kostenberekening is evenwel niet uitgegaan van 30 jaar, maar van een oneindig aantal jaren. De contante waarde van eerdergenoemde 30 jaartermijnen tegen 4% rente, de volledige compensatie, is daartoe herberekend als contante waarde van een oneindig aantal jaarbedragen. Die bedragen zijn als jaarlijkse kosten van de waardecompensatie genomen.

5.5 Wijziging van financieringswijze bij verwerving ten behoeve van particuliere natuurbeschermingsorganisaties

In LNV-begroting 2005 komt in het onderdeel EHS (verwerving en inrichting) op blz. 41 een alinea voor waarin het kabinetsbesluit van voorjaar 2004 wordt genoemd dat:

'de benodigde verwervingsbudgetten voor de particuliere terreinbeherende NB-organisaties beschikbaar worden gesteld door middel van langlopende leningen van het Rijk aan de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Het Rijk vergoedt de vereniging de kosten van rente en aflossing.'

En op blz. 42:

'voor de aankopen van de particuliere natuurbeschermingsorganisaties wordt het aandeel van het Rijk gefinancierd d.m.v. jaarlijkse leningen van de Staat aan NM. Deze vereniging ontvangt van het Rijk voor de jaarlijks te betalen bedragen voor rente en aflossing een subsidie op grond van de regeling particuliere NB-organisaties.'

Teneinde de gevolgen van deze wijziging voor de in dit onderzoek vastgestelde koerswijzigingseffecten te bepalen is nog een aantal aanvullende berekeningen uitgevoerd. De uitkomsten daarvan zijn gebruikt in de Natuurbalans van 2005.

De berekeningen die in dit onderzoek werden uitgevoerd, zijn conform de procedure die in LNV-begroting 2004 wordt geschetst. Daarin komen de uitgaven voor de aankoop ten behoeve van NB-organisaties als Natuurmonumenten en provinciale Landschappen

(PL) direct ten laste van de LNV-begroting. De gewijzigde financieringswijze van deze aankopen leidt voor LNV evenwel tot een ander uitgavenpatroon (zie bijlage 1). Niet langer wordt de volledige aankoopprijs van grond ten laste van één begrotingsjaar gebracht, maar daarvoor in de plaats wordt gedurende 30 jaar een subsidie verstrekt als vergoeding voor rente en aflossing van de (annuïteiten)lening die NM is aangegaan bij het Groenfonds. Deze aanpassing in de financiering van de aankoop heeft (uiteraard) ook gevolgen voor het uitgaveneffect van de koerswijziging. Het maximale uitgavenvoordeel (aan het eind van de EHS-periode in 2017) wordt onder deze omstandigheden beperkt tot € 656 mln. in plaats van de in dit onderzoek vastgestelde €826 mln. Na 2017 werkt de nieuwe financieringsregeling met betrekking tot de koerswijziging uit in het voordeel van LNV. In de periode waarin LNV de lasten draagt van de Groenfondsleningen (tot 2047) zullen de extra uitgaven als gevolg van de koerswijziging bij de nieuwe financieringsregeling elk jaar lager zijn. Het eerder berekende reële uitgavenvoordeel voor LNV van €231 mln. in 2053 komt bij de nieuwe financieringsregeling - ondanks het aanzienlijke verschil aan het eind van de EHS-periode in 2017 - toch op vrijwel gelijke hoogte (€225 mln.) uit. Ook de kosten per ha (€449) en de totale jaarkosten (€13,8 mln.) blijven onveranderd.

5.6 Toekomstige uitgaven bij volledige realisatie van de EHS

In de Natuurbalans van 2005 wordt naast het effect van de koerswijziging op de LNV-uitgaven ook het totale uitgavenniveau voor de realisatie van de EHS vermeld. Dat wil zeggen alle uitgaven die LNV vanaf 2004 zal verrichten voor de realisatie van het totale areaal van de EHS, zowel voor verwerving, inrichting als beheer (zie bijlage 2). Daarbij is verondersteld dat de totale EHS-doelstelling in 2017 wordt gerealiseerd en in beheer zal zijn bij terreinbeherende organisaties als SBB, Natuurmonumenten en Provinciale Landschappen (128.560 ha), bij particulieren (42.255 ha) en agrariërs (97.685 ha). In deze arealen is de koersverschuiving verwerkt.

De Natuurbalans van 2005 geeft het cumulatieve uitgaveneffect aan per 2047, een besparing van €262 mln.. Vanaf dat tijdstip vergoedt LNV nog slechts de beheerkosten. De periode van 30 jaartermijnen voor de in 2017 (laatste jaar EHS) gerealiseerde grondaankopen ten behoeve van particuliere natuurbeheerorganisaties en compensatie wegens waardedaling van de grond van particulieren is dan afgesloten en daarmee tevens de kosten van verwerving voor LNV.

De besparing van € 262 mln. (prijspeil 2004) door de koerswijziging bestaat uit minderuitgaven voor TBO-gronden (incl. SBB) van € 1.379 mln., tegenover hogere uitgaven (€ 896 en 221 mln.) voor particulier en agrarisch beheer. De uitgaven voor de financiering van te verwerven gronden (2004-2047) dalen - per saldo - met €380 mln. Het aankoopbudget daalt met €782 mln. en de financieringslasten van de leningen stijgen met €402 mln. Aan beheer wordt €170 mln. meer en ook aan inrichting €52 mln. meer uitgegeven.

De uitgaven aan de EHS (verwerving, inrichting en beheer) zal voor 268.500 ha €6,6 mld. bedragen (prijspeil 2004). Het grootste deel (59%) wordt besteed aan 'beheer', 9% aan inrichting en 32% aan (de financiering van de) verwerving van de gronden.

5.7 Besluit

Qua type natuurontwikkeling mag er een overeenkomst worden verondersteld tussen beheer op door LNV verworven gronden met het beheer door particulieren. Bij beide is de hoofdfunctie van de grond natuur. Bij agrarisch natuurbeheer daarentegen staat de uitoefening van agrarische activiteiten voorop, de (secondaire) gestelde natuureisen worden gerealiseerd door reglementering en beperkingen te stellen aan het primaire doel. Mogelijke verschillen in realiseerbare natuurwaarden maken evenwel geen deel uit van deze analyse.

Literatuur

Boone, J.A., K.H.M. van Bommel, E.J. Bos en M.N. van Wijk, *Natuurkostenmethodologie: Inventarisatie van discussiepunten*. Rapport 3.03.01. LEI, Den Haag, 2003.

Bos, E.J., M.J. Koning, A.J. Reinhard, *Opsplitsing uitgaven voor natuur en landschap in afzonderlijke posten verwerving, inrichting en beheer*. LEI, Den Haag, 2005.

Jongeneel, R., L. Slangen, E. Bos, M. Koning, T. Ponsioen en J. Vader, *De doorwerkingseffecten van natuurprojecten op de economie, Financiële en economische analyse van kosten en baten*. Wageningen UR Leerstoelgroep Agrarische Economie en Plattelandsbeleid, LEI, 2005.

LASER, *Subsidieregeling natuurbeheer 2000*. 2003.

LASER, *Subsidieregeling natuurbeheer 2000, aanvraagperiode 2005*. 2004.

Leneman, H., *Natuurkosten; Verslag van werkzaamheden maart tot juli 2003*. MNP-Werkdocument 2003/04. LEI, Den Haag, 2003.

Luijt, J., A.J. Reinhard, en R.A.M. Schrijver, *Stimulering bosuitbreiding met CO2-boscertificaten*. Notitie 00.18. LEI, Den Haag, 2000.

Luijt, J., M. Woud, *Stimulering bosuitbreiding met CO2-boscertificaten van het Nationaal Groenfonds*. Notitie 00.18 (actualisatie). LEI, Den Haag, 2003.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *Toegezegde informatie in het begrotingsonderzoek - bijlage 1 (EHS taakstellingen)*. LNV, Den Haag. 2003.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *Begroting 2004*. LNV, Den Haag, 2004.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *Begroting 2005*. LNV, Den Haag, 2005.

Lijst van afkortingen

DLG	Dienst Landelijk Gebied
EHS	Economische Hoofd Structuur
GF	(Stichting Nationaal) Groenfonds
LNV	(Ministerie van) Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
MNP	Milieu- en Natuurplanbureau
NB	Natuurbeheer
NM	Natuurmonumenten
PL	Provinciale Landschappen
PNB	Particuliere Natuurbeheersorganisaties
SAN	Subsidie Agrarisch Natuurbeheer
SBB	Staatsbosbeheer
SN	Subsidie Natuurbeheer
TBO	Terreinbeherende Organisaties

Bijlage 1. Gewijzigde financiering van grondverwerving voor de EHS bij doorlevering aan Natuurmonumenten en Provinciale Landschappen

In dit onderzoek zijn de wijzigingen van de uitgaven en kosten voor LNV ten gevolge van een recente verschuiving in het natuurbeleid, de zogenaamde koerswijziging, geschetst. In concreto komt de verschuiving er op neer dat er vanaf 2004 tot en met 2017 jaarlijks ongeveer 2.200 ha minder grond wordt aangekocht en wordt doorgeleverd aan Staatsbosbeheer en de particuliere natuurbeschermingsorganisaties (ieder voor de helft, dus elk 1.098 ha per jaar). In plaats daarvan wordt een zelfde areaal gerealiseerd via particulier natuurbeheer (75%) en agrarisch natuurbeheer (25%).

Onlangs is de wijze van financieren van de grondverwerving ten behoeve van doorlevering aan de particuliere natuurbeschermingsorganisaties (dus exclusief SBB) aangepast. Gronden, over te dragen aan NM of de Landschappen worden voor de ene helft door LNV en de andere helft door de provincie gesubsidieerd. De provincies ontvangen daartoe van LNV gelden via het Provinciefonds. De wijziging betreft alleen de directe subsidie van LNV. Die subsidie wordt betaald via een door NM op te nemen lening bij het Groenfonds uit middelen die het Rijk (niet LNV) aan het Groenfonds verstrekt. In plaats van betaling van de grondaankoop in het jaar van aankoop, voorziet LNV nu 30 jaar lang NM van financiële middelen om daarmee de jaarlasten (rente en aflossing) te betalen. De vorm van deze Groenfondsfinanciering is een 30-jarige annuïteitenlening. LNV brengt 30 jaar lang een gelijk bedrag ten laste van haar begroting. De financiering van het provinciedeel van de subsidie aan NM is niet gewijzigd. Kortom, LNV stelt direct vanuit haar begroting via het provinciefonds middelen beschikbaar voor de helft van het aankoopbedrag van de grond en voor de andere helft (de eigen LNV-subsidie) leidt dit tot de genoemde uitgaven over een periode van 30 jaar.

Correctie van het uitgaven- en kosteneffect van de koerswijziging

LNV koopt jaarlijks 1.098 ha minder aan om aan NM en de Landschappen over te dragen. De LNV-begrotingspost 'verwerving EHS-terreinen' wordt niet gekort met de gehele aankoopprijs van de NM-gronden, maar slechts met de helft ervan, plus een bedrag ter grootte van de jaarannuïteit van de andere helft. De jaarlijkse rente en aflossingsverplichtingen voor deze lening (door NM aangegaan bij het Groenfonds) worden door LNV gestort op de speciale rekening die NM hiervoor aanhoudt bij het Groenfonds. De lening betreft slechts de helft van de aankoopprijs van 1.098 ha. In de andere helft wordt voorzien via (mede)financiering van de provincie, die NM rechtstreeks van middelen voorziet.

De bijdrage van LNV (eigen subsidiedeel) bestaat uit de jaarlijkse financieringslast van rente en aflossing van de GF-lening voor de aankoop van 549 ha. Bij een aankoopprijs van €33.900 per ha bedraagt de jaarannuïteit² €1.843 per ha. Elk jaar in de periode 2004 tot en met 2017 is de realisatie van de begrotingspost 'verwerving EHS-terreinen' door de

---

² Lening: looptijd van 30 jaar en een 3,5% effectieve rentevoet 'staatsobligaties 10 jaar'.

Tabel B.1 *Uitgaveneffect van een koerswijziging in het natuurbeleid van LNV, bij 2 financieringswijzen van de grondaankoop t.b.v. Natuurmonumenten/Landschappen: verwerving direct t.l.v. LNV-begroting, danwel periodieke belasting LNV-begrotingen voor rente en aflossing van ann.lening Natuurmonumenten bij Groenfonds; looptijd 30 jr, rentevoet 3,50%*

Per ha, verschoven in 2004			Bij koersverschuiving per jaar (1/14 deel) van 30.740 is 2.196 ha					
jaar	jaar	uitgave	jaar	jaar	uitgave	uitgave	uitgave reëel (in euro 2004)	
	nr.	per jaar		nr.	per jaar	cumulatief	per jaar	cumulatief
<i>a. Situatie bij eigen financiering van grondaankopen t.b.v. TBO's</i>								
<i>(aankoopbedragen ten laste van LNV-begroting)</i>								
		(euro)			(mln.euro)	(mln.euro)	(mln.euro)	(mln.euro)
2004	1	-34.258	2004	1	-75	-75	-75	-75
2005	2	1.349	2017	14	-75	-1.052	-45	-826
2033	30	1.670	2018	15	56	-996	32	-793
2034	31	501	2033	30	63	-109	20	-416
2053	50	1.055	2053	50	32	690	5	-231
<i>b. Situatie bij financiering door Groenfonds van grondaankopen t.b.v. TBO's</i>								
<i>(jaarlijkse rente en aflossing van lening Natuurmonumenten bij Groenfonds)</i>								
		(euro)			(mln.euro)	(mln.euro)	(mln.euro)	(mln.euro)
2004	1	-26.243	2004	1	-58	-58	-58	-58
2005	2	888	2017	14	-62	-838	-37	-656
2033	30	1.209	2018	15	37	-801	22	-634
2034	31	501	2033	30	44	-192	14	-375
2053	50	1.055	2053	50	32	475	5	-225
2100	97	6.666	2100	97	205	4.959	5	-2

Tabel B.1 *Uitgaveneffect van een koerswijziging in het natuurbeleid van LNV, bij 2 financieringswijzen van de grondaankoop t.b.v. Natuurmonumenten/Landschappen: verwerving direct t.l.v. LNV-begroting, danwel periodieke belasting LNV-begrotingen voor rente en aflossing van ann.lening Natuurmonumenten bij Groenfonds; looptijd 30 jr, rentevoet 3,50% (vervolg)*

Per ha, verschoven in 2004

Bij koersverschuiving per jaar (1/14 deel) van 30.740 is 2.196 ha

jaar	jaar	uitgave	jaar	jaar	uitgave	uitgave	uitgave reëel (in euro 2004)	
	nr.	per jaar		nr.	per jaar	cumulatief	per jaar	cumulatief

c. Verschil tussen LNV-financiering en Groenfonds-financiering van grondaankopen t.b.v. TBO's bij de koerswijziging in het natuurbeleid van LNV

		(euro)			(mln.euro)	(mln.euro)	(mln.euro)	(mln.euro)
2004	1	8.015	2004	1	17	17	17	17
2005	2	-461	2017	14	13	214	8	170
2033	30	-461	2018	15	-19	195	-11	159
2034	31	0	2033	30	-19	-83	-6	41
2053	50	0	2053	50	0	-215	0	6

minder aankopen kleiner dan zonder koerswijziging. En wel de som van de aankoopprijs van 549 ha en van 549 ha maal de jaarannuïteit.

De wijziging bij de grondverwerving ten behoeve van particuliere natuurbeheerorganisaties leidt er toe dat LNV in periode 2004 tot en met 2017 jaarlijks € 8.000 minder uitgeeft voor elke verschoven ha (tabel B-1). Voor het totale areaal dat verschuift gaat het jaarlijks om €17 mln. (prijspeil 2004). Na het jaar van grondaankoop komen de uitgaven van LNV met €461 per ha per jaar hoger uit vanwege de verschuldigde jaarannuïteit. Voor inzicht in de opbouw van de totale uitgavenbedragen in zowel de oude als de nieuwe financieringssituatie wordt verwezen naar tabel B-2.

De koerswijziging van 30.740 ha leidt voor LNV tot lagere uitgaven. Gemeten in reële euro's is het voordeel aan het einde van de EHS-periode (2017) maximaal €656 mln.. Daarna wordt LNV geconfronteerd met hogere jaaruitgaven dan zonder koerswijziging. Vanaf het jaar 2046 bedraagt de jaarlijkse (reële) extra uitgave €5 mln. Na 50 jaar (in 2053) bedraagt het cumulatieve voordeel nog 'slechts' €225 mln., en omstreeks het jaar 2100 is het reële uitgavenvoordeel volledig verdwenen.

In tegenstelling tot de gewijzigde uitgaven van LNV (vanwege de nieuwe financiering van grondverwerving ten behoeve van NM en de Landschappen) veranderen de kosten per ha (€449) en de totale jaarkosten (€13,8 mln.) niet. De basis voor de kostenberekening, het waardebedrag per ha, is immers niet veranderd.

Tabel B.2 *Uitgabeneffect voor LNV (in 1e en 2e jaar) door verschuiving van 1 ha van eigen verwerving naar natuurbeheer; bij 2 vormen van financiering TBO-verwerving van LNV-deel subsidie: (1) eenmalige uitgave, (2) jaarlasten t.b.v. Groenfondsen-lening van Natuurmonumenten (bedragen in euro; basisjaar is 2004)*

		In 1e jaar						In 2e jaar			
<i>1. TBO-verwerving; financiering door LNV van zowel eigen subsidieel als provincieel rechtstreeks</i>											
	Opp.(ha)	Verwerving LNV-deel methode: aankoop	Verwerving LNV-deel methode: Jaarlasten	Verwerving Prov.fonds	Inrichting	Beheer	Totaal	Verwerving LNV-deel methode: jaarlasten	Inrichting	Beheer (= 2004 + 4%)	Totaal
SBB	-0,50	-16.950			-3.400	-71	-20.421	0	0	-73	-73
TBO	-0,50	-8.475		-8.475	-3.400	-50	-20.400	0	0	-52	-52
SN	0,75		1.188		5.100	75	6.363	1.188	0	78	1.266
SAN	0,25				0	200	200	0	0	208	208
totaal	0,00	-25.425	1.188	-8.475	-1.700	155	-34.258	1.188	0	161	1.349
<i>2. TBO-verwerving; financiering LNV-deel via lening Groenfondsen, en provincieel rechtstreeks</i>											
SBB	-0,50	-16.950			-3.400	-71	-20.421	0	0	-73	-73
TBO	-0,50		-461	-8.475	-3.400	-50	-12.386	-461	0	-52	-513
SN	0,75		1.188		5.100	75	6.363	1.188	0	78	1.266
SAN	0,25				0	200	200	0	0	208	208
totaal	0,00	-16.950	727	-8.475	-1.700	155	-26.243	727	0	161	888
<i>3. Effect voor LNV-uitgaven van financiering LNV-deel via lening Groenfondsen</i>											
SBB	-0,50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TBO	-0,50	8.475	-461	0	0	0	8.014	-461	0	0	-461
SN	0,75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SAN	0,25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
totaal	0,00	8.475	-461	0	0	0	8.014	-461	0	0	-461

Bijlage 2. Toekomstige uitgaven door LNV bij volledige realisatie van de EHS

In de Natuurbalans van 2005 wordt naast het effect van de koerswijziging op de LNV-uitgaven - aanvullend op dit onderzoek - ook het totale uitgavenniveau voor de EHS (vanaf 2004) vermeld: zowel voor verwerving, inrichting als beheer. De volgende uitgangspunten liggen aan deze berekeningen ten grondslag:

Uitgangspunten met betrekking tot arealen

De arealen waar de berekening op gebaseerd is, zijn de volgende:

Situatie 1-1-2004

(In ha)	Oude situatie (voor KW)			Nieuwe situatie (na KW)			Omvang koerswijziging
	realisatie	restant taakst.	totaal	realisatie	restant taakst.	totaal	
TBO	82.449	76.851	159.300	82.449	46.111	128.560	-30.740
Particulier	2.457	16.743	19.200	2.457	39.798	42.255	+23.055
Agrarisch	53.167	36.833	90.000	53.167	44.518	97.685	+7.685

Ruilgronden

Per 1-1-2004 is 19.248 ha ruilgrond beschikbaar. De financiële verkrijging hiervan is buiten beschouwing gelaten. Aangenomen wordt dat de afrekening in 2003 of eerder volledig heeft plaatsgevonden.

De restanttaakstelling voor verwerving TBO-gronden per 1-1-2004 is 76.851 ha (159.300 ha minus 82.449 ha gerealiseerd per 1-1-2004). Dit is de situatie voor vermindering ervan met 30.740 ha (koerswijziging). Ten laste van de periode vanaf 2004 komt de verwerving van 57.603 ha. Binnen de in te richten 76.851 ha wordt namelijk 19.248 ha verworven zonder dat hier extra financieringsmiddelen voor nodig zijn, doordat ruilgronden ingezet worden. Het totale areaal van 76.851 ha moet worden ingericht en beheerd. Verondersteld wordt dat dit in de 14 jaren vanaf 2004 tot en met 2017 evenredig per jaar plaatsvindt.

Gekozen periode 2004 tot en met 2046

De vergelijkingsperiode 2004 tot en met 2046 is gekozen op grond van de volgende overwegingen:

1. Vanaf 1-1-2004 loopt de EHS periode 14 jaren met 2017 als laatste jaar.
2. De realisatie van de EHS-gronden ten behoeve van de categorieën TBO's, particulier NB en agrarisch NB wordt geacht op evenredige wijze in de tijd plaats te vinden, dus steeds 1/14 deel van de resttaakstelling per jaar.
3. De financiering van verwerving ten behoeve van TBO's en van de compensatie van de functieverandering van gronden van particulieren (in de SN) kent een traject van 30 jaar waarin LNV de financieringslasten uitbetaalt.
4. Voor de lopende EHS-periode loopt dit financieringstraject voor de jaarschijf 2004 van 2004 tot en met 2033, en van de laatste jaarschijf 2017 van 2017 tot en met 2046.

Vanaf 2047 is de financiële afwikkeling voor de verwerving en inrichting van alle EHS-gronden volledig afgerond. De uitgaven voor beheer lopen na 2046 natuurlijk gewoon door, met verschillende ha-bedragen voor TBO-, particuliere NB- en agrarische NB-terreinen.

Financieringsconstructie met NM en PL (via Groenfonds)

De nieuwe financieringsconstructie met NM en PL is verwerkt in de oude situatie (voor koerswijziging).

Aflossing

De financieringskosten van verwerving ten behoeve van particuliere TBO's en van de functieveranderingregeling voor particulieren (SN) worden door LNV in jaarlijkse gelijkblijvende annuïteiten uitbetaald. Binnen de perioden 2004 tot en met 2017 en 2018 tot en met 2046 zijn de (nominale) annuïteiten herrekend tot reële bedragen (prijspeil 2004). De feitelijke reële kosten van LNV voor het vergoeden van de financieringskosten beperken zich tot het element aflossing binnen de annuïteit. De reële uitgaven per ha zijn daarom lager dan de annuïteitbedragen.

Uitsplitsing naar beheerderscategorieën

De koerswijziging geeft per 1-1-2047 een besparing te zien geeft van €262 mln. (prijspeil 2004). De koerswijziging beperkt de uitgaven voor TBO-gronden met € 1.379 mln. (prijspeil 2004). Hiervoor in de plaats nemen de uitgaven toe voor particulier en agrarisch natuurbeheer met respectievelijk €896 en 221 mln. Koerswijziging betekent investeren in relatief goedkopere natuur: 1 verworven ha (TBO) kost gedurende de onderzochte periode van 46 jaar (cumulatief) circa €45.000 (prijspeil 2004), tegenover €39 en 29 duizend voor de alternatieven.

Tabel B.3 *Vershoven areaal per beheerderscategorie, en cumulatief uitgaveneffect voor LNV per ha in periode 2004-2047*

	Vershoven Areaal (in ha)	Cumulatief uitgaveneffect (euro per ha)	Cumulatief uitgaveneffect totaal areaal (mln.euro)
TBO	-30.740	44.864	-1.379
Particulier NB	23.055	38.873	896
Agrarisch NB	7.685	28.800	221
Totaal	0	n.v.t.	-262

Uitsplitsing naar soort uitgaven

De koerswijziging leidt tot €170 mln. hogere beheeruitgaven en €52 mln. minder uitgaven voor inrichting. Het (directe) verwervingsbudget neemt met €782 mln. af. Daartegenover staat een extra uitgave (30 jaartermijnen) voor financiering verwerving ten behoeve van TBO's en van de compensatie van de functieverandering van gronden van particulieren (SN) voor een totaal bedrag van €402 mln. (prijspeil 2004). Per saldo dus een daling van de uitgaven voor verwerving van €380 mln.

Tabel B.4 *Uitgaven van LNV voor EHS (2004 -2047) zonder en met koerswijziging (resp. oud en nieuw)*

(mln. euro; prijspeil 2004)	Oud 2004-2047	Nieuw 2004-2047	Verskil tussen oud en nieuw
Beheer	3.724	3.895	170
Inrichting	636	584	-52
Verwerving	1.465	683	-782
Aflossing	1.016	1.418	402
Totaal	6.842	6.580	-262

Uitgaven tijdens en na de EHS-periode

In onderstaande diagrammen zijn voor elk van de drie natuurbeleidvormen, die worden ingezet om de EHS te realiseren, de uitgaven voor aflossing, verwerving, inrichting en beheer geschetst. Dit voor de situatie zonder (oud) en met (nieuw) koerswijziging (prijspeil 2004) en tot aan het jaar dat er uitsluitend nog 'beheer' wordt vergoed.

